

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
“Св. Климент Охридски”
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СПЕЦИАЛНОСТ ПСИХОЛОГИЯ
България, София 1504
Бул. “ЦАР ОСВОБОДИТЕЛ” 15
ТЕЛ. 9308476; 9871 046
ФАКС (+359-2) 943-44-47

SOFIA UNIVERSITY
“ST. KLIMENT OHRIDSKI”
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF PSYCHOLOGY
Sofia 1504, Bulgaria
15 Tzar Osvoboditel Blvd.
Tel. (+359-2) 9308476; 9871-046
FAX (+359-2) 943-44-47

СТАНОВИЩЕ

на доц. д-р Людмила Андреева

за дисертационния труд

ЕТНИЧЕСКИТЕ ПРЕДРАЗСЪДЪЦИ В КОНТЕКСТА НА МЕЖДУГРУПОВИТЕ ОТНОШЕНИЯ

на

Полимира Руменова Митева

за присъждане на образователна и научна степен „Доктор”

Дисертационният труд си поставя за задача да се включи в изучаването и анализирането на явления като контакти между мнозинство и малцинства, съществуващите предразсъдъци на етническите българи, разкриване на причините за намаляване и повишаване на социалнополитическата подкрепа на мнозинството към малцинствените групи, ролята на емоционалния „термометър“ в полето на етническите взаимоотношения. Тези въпроси не са нови в социалната психология – те се разработват от десетилетия, но актуалността им не намалява, тъй като и предразсъдъците не изчезват.

Теоретичната рамка включва преглед на литературата върху формирането, структурата и типовете предразсъдъци. Дисертантката приема, че предразсъдъкът е вид нагласа и Полимира Митева предлага исторически обзор на гледищата за предразсъдъците на Г. Олпорт; Р. Берън и Д. Бърн; Г. Сенджър; Р. Браун; С. Фейн и С. Спенсър. Обърнато е внимание на еднокомпонентния (М. Фишбайн и И. Айсен), двукомпонентния и трикомпонентния (М. Зана и Дж. Ремпъл) модел на дефиниране на предразсъдъка като нагласа. Съвсем накратко са представени мотивационните теории за предразсъдъците (Т. Адорно, М. Рокич, Дж. Долард и Л. Дуб). Странно е защо в този исторически обзор не е спомената другата линия на изследвания, базиращи се на теорията за социалното учене на А. Бандура. Дисертантката приема, че за целите на нейното изследване най-подходящо е гледището на Р. Браун за предразсъдъците като съвкупност от нагласи и подценяващи убеждения, които са израз на отрицателни чувства или проява на враждебно или дискриминиращо поведение към членовете на дадена група въз основа на принадлежността им в нея.

Направен е преглед и на негативните стереотипи като фактор за развитието на предразсъдъците, започвайки от У. Липман, преминавайки през модела на С. Фиск, А. Къди, П. Глик и Дж. Шу и спирайки се на данните на А. Пампоров за България (този източник отсъства от литературата).

Третият параграф на теоретичния обзор е посветен на видовете социална идентичност. Направен е кратък преглед на теорията на Х. Тажфел и Дж. Търнър за междугруповото поведение от гледна точка на социалната идентичност, както и на няколко релевантни изследвания по темата на различни автори. Представени са компонентите на социалната (според Мерилин Б. Брюър, която обаче отново отсъства от литературата) и етническата (Джийн Фини и Антъни Онг) идентичност, теорията за реалистичния конфликт на М. Шериф и К.

Шериф, теорията на Дж. Търнър за себекатегоризацията, както и националната и груповата принадлежност като основа за категоризацията. Дисертантката приема, че в дизайна на нейното изследване ще включи ТСИ и ТСК, тъй като обясняват както етносоциалната и националната идентичност на респондентите, така и категоризацията и оценката на качествата на „Другите“. Същевременно обаче никъде в текста на дисертацията или на автореферата не се указва какво трябва да се разбира под ТСИ и ТСК.

Четвъртият параграф на теоретичната глава е посветен на ролята на емоциите за предразсъдъците. Изброени са някои емоции, които могат да играят роля в предразсъдъците: щастие, страх, презрение, завист. Представена е и хипотезата на Г. Олпорт за контакта като способ за намаляване на предразсъдъците. Полимира Митева приема, че силните положителни и отрицателни чувства са движеща сила в основата както на подкрепящите поведения и дейности, така и на дискриминационното или пренебрегващо поведение към представителите на други етнически групи.

Петият параграф на теоретичната рамка се занимава с дискриминацията към подчинените групи и влиянието на социалните норми. Представени са някои релевантни изследвания на Кришчън Крендъл върху откритото изразяване на предразсъдъци и расистките шеги, но отново без коректно цитиране в текста на дисертацията. Засегнати са оказването на помощ, сексизмът, социалните норми, конформизмът, отново контактът (с изследване в ЮАР). Макар и привидно встрани от темата, фундамента, на който стъпва дисертантката, вероятно би се обогатил, ако във връзка с нормите беше представен и въпросът за предразсъдъците към малцинствата в дискурса (Теун А. ван Дайк): за какво може и не може да се говори (социална приемливост) по отношение на малцинствата. Полимира Митева не открива в достъпната ѝ литература изследвания върху ролята на емоциите за етническите предразсъдъци и затова една от целите на дисертационното изследване е именно емпиричната проверка на тази роля. Като цяло обаче, параграфът оставя впечатление за известна хаотичност на изложението.

Шестият параграф на теоретичната част засяга социалната дистанция (Е. Богардъс, Й. Зографова, Х. Триандис и И. Дейвис). Разгледани са и някои речникови определения на термина. Би било интересно да се разсъждава върху връзките между социалната дистанция и тезата на Г. Олпорт за контакта – въпрос, към който дисертантката отново се връща в седмия параграф, в който описва изследвания върху междугруповите контакти. И П. Митева приема, че контактът е същностен фактор, влияещ върху запознатостта, а оттук и върху нагласите и в частност предразсъдъците.

Осмият параграф на теоретичната рамка е посветен на междугруповите политически действия и нагласите с акцент върху бежанците (Австралия) и расовите нагласи в САЩ. Тъй като дисертационното изследване е върху предразсъдъците на българите към две етнически групи в България: (1) ромите и (2) българските турци, в текста на дисертацията не е добре обосновано голямото внимание, което се обръща на изследването на Л. Хартли от 2015 г. върху социалната политика по отношение на търсещите убежище в Австралия (отново източникът не е цитиран коректно в текста), включително представянето на дескриптивните характеристики на използваните от него и колегите му скали (таблица 1).

Теоретичният обзор завършва с представянето на двата модела за намаляване на дискриминацията: (1) редуциране на предразсъдъците и (2) колективното действие, емоциите, емпатията, нормите и т.нар. „нов расизъм“. Въз основа на данни на Й. Зографова се отбелязва, че българите като цяло не желаят да подкрепят мултикултурните права на малцинствата в България и има ориентация към запазване на културата на отделните етноси, както и редовни контакти и позитивни чувства, но те не изключват наличието на символен расизъм и съответно отхвърляне на подкрепящи политики към роми и български турци.

Във втора глава се представя целта на дисертационното емпирично изследване: да се разкрият и анализират факторите, които влияят върху формирането и редуцирането на предразсъдъците към двете най-големи етнически малцинства в страната; да се определят

ролята и влиянието на етническите предразсъдъци върху социалнополитическата подкрепа от страна на българското мнозинство и да се проучат значимите социални елементи, които опосредстват това влияние. Дисертацията е част от по-голям проект, посветен на междуетническите нагласи и предразсъдъци на българската етническа група и двете най-големи малцинствени общности: роми и български турци, в България.

Емпиричното изследване цели проверката на шест хипотези (номерацията им е сбъркана и в текста на дисертацията, и в автореферата): (1) явните предразсъдъци са отрицателно свързани със социалнополитическата подкрепа; (2) позитивните емоции влияят значимо и положително върху връзката на предразсъдъците и социалнополитическата подкрепа, (3) явните предразсъдъци са взаимосвързани с увеличаването на социалната дистанция, (4) социалните норми играят модераторна роля във връзката на явните предразсъдъци и социалнополитическата подкрепа, (5) честотата на контактите е положително свързана с подкрепата на мнозинството за малцинствата, (6) медиаторният ефект на положителните емоции е значим по отношение влиянието на положителни контакти върху редуцирането на явните предразсъдъци.

Анализираните данни са част от мащабно теренно изследване със стандартизирано интервю сред квотна извадка от 896 изследвани лица от българския и турския етнос, разпределени в 112 гнезда от по 8 души на територията на областите Монтана, Кърджали и Стара Загора. В окончателния вариант въпросникът за българи е със 161 айтема, а за българските турци – със 137. Явните предразсъдъци се измерват с адаптация на модифицираната скала на Шери Годфри и Чарлз Ричман (ISM) за измерване на стереотипите, предразсъдъците и дискриминацията срещу различни етнически и религиозни групи, към която са добавени специално разработени за изследването айтеми. Скалата има добра надеждност. Скалата за позитивните емоции се състои от три айтема, адаптирани от инструмент на А. Вочи и М. Хюстоун и съставени специално за проучването; скалата също е с добра надеждност. Позитивният контакт се мери с един айтем, социалнополитическата подкрепа се измерва със специално създадена за проучването скала с четири айтема; социалните норми се измерват също със специално създадена скала от 3 айтема. Социалната дистанция се измерва с част от скалата на Емъри Богардъс, а честотата на контактите – с един айтем.

В трета глава се представят резултатите и интерпретацията им. Получените резултати потвърждават някои от изследователските хипотези и поставят под съмнение други: (1) подкрепата за по-ограничаващи политики към малцинства е значимо свързана с предразсъдъци на мнозинството; (2) явните предразсъдъци са отрицателно свързани със социалнополитическата подкрепа на мнозинството към двете малцинства и позитивните емоции влияят положително върху връзката на предразсъдъците и подкрепата; (3) медиаторното влияние на позитивните емоции е отрицателно, значимо и със средна валентност – те леко редуцират отрицателното влияние на явните предразсъдъци към ромите върху социалнополитическата подкрепа; същевременно положителните емоции и положителните контакти редуцират явните предразсъдъци по отношение на ромите за разлика от ситуацията с турците, при които позитивният контакт не влияе върху ролята на емоциите; (4) не се наблюдават ефектите на модерния маскиран расизъм, при който облагодетелстваната група изпитва позитивни емоции към малцинствата, но същевременно декларира приемане на ограничаващи за тях политики; (5) данните не потвърждават тезата, че социалните норми са механизъм на връзката между предразсъдъци и социалнополитическата подкрепа в нито една от групите, но се регистрира силна взаимовръзка между общоприетата социална норма по отношение на дискриминацията на български турци и готовността за политическа подкрепа към малцинствата за разлика от установеното по отношение на ромите, (6) социалната дистанция е значимо свързана с явните предразсъдъци и социалнополитическата подкрепа към малцинствата; (7) честотата на контактите на етническите българи с двете малцинства не се свързва с политическата подкрепа към тях.

Имам някои забележки, които са по-скоро технически, но подобни пропуски и грешки влияят върху цялостното възприемане на текста и впечатлението от труда:

- Теоретичната част би могла да се оптимизира и да се структурира по-стегнато, за да се избегнат повторенията на концепции или разкъсването на изложението по даден въпрос в отделни параграфи.
- В текста са цитирани автори, техни виждания и резултати, които обаче отсъстват в литературата (с. 15). Ако са ползвани чрез друг източник, коректността изисква това да се посочи в текста, например чрез „цит. по“ и да се даде източникът, който е ползван.
- В текста на дисертацията на някои места представяните автори са изписани на латиница, когато в основния текст трябва да бъдат транскрибирани на кирилица (например с. 20), а на други места цитираните източници в скоби са на кирилица, когато всъщност са на латиница и трябва да се представят коректно (напр. с. 34).
- На български език е прието авторите поне при първото срещане да бъдат представяни с инициал, ако малкото им име е неизвестно на пишещия.
- В текста се използват съкращения, които обаче не са въведени при първото срещане и така читателят трябва да гадае какво е имал предвид авторът на текста.
- Текстът в таблиците трябва да се преведе (например с. 76, 81, 82, 84 и т.н.), както и наименованието на някои фигури, (напр. наименованието на фигурата на с. 26 е всъщност библиографска справка).
- Могат да се потърсят по-добри съответствия на български на някои от термините, например дименсията *warmth* на С. Фиск и колеги (с. 14), която е преведена като „топлина“, а по-добър вариант би бил „топлота“, вместо „интервюер“ – интервюиращ, и т.н.
- Като цяло дисертацията се нуждае от цялостна окончателна редакция, коригиране на печатните и правописните грешки, коригиране на грешките при цитирането и не на последно място – от по-добро оформяне на текста (табулация, параграфи, отстояния и т.н.).

В заключение: бележките не поставят под съмнение цялостния труд на дисертантката в емпиричното изследване, обработката на данните и тяхната интерпретация. Избраната тема е актуална за български условия. Формулираните от П. Митева приноси са коректни. Представеният текст изпълнява изискванията за дисертационно изследване. Това са моите основания да препоръчам на уважаемото жури да присъди на Полимира Митева образователната и научна степен „Доктор“.

27.11.2017 г.

София

Людмила Андреева